

УДК 343.985

Владислав Негребецький,

канд. юрид. наук,
доцент кафедри криміналістики
Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого,
м. Харків

КРИМІНАЛІСТИЧНА РЕКОНСТРУКЦІЯ ЯК ОСНОВА ТАКТИКИ ПЕРЕВІРКИ ПОКАЗАНЬ НА МІСЦІ

Стаття присвячена дослідженню можливостей використання методу криміналістичної реконструкції під час перевірки показань на місці, аналізу значення реконструкції та тактичних прийомів, заснованих на цьому методі.

Ключові слова: перевірка показань на місці, криміналістична реконструкція, моделювання, тактичний прийом.

Перевірка показань на місці надає широкі можливості для використання методу криміналістичної реконструкції, оскільки за своїм змістом ця слідча дія передбачає відтворення обстановки й обставин певної події. При цьому, як правило, виникає необхідність відтворювати елементи обстановки, зовнішнього вигляду учасників події, механізм їх взаємодії тощо. Зміст перевірки показань на місці полягає в тому, що слідчий пропонує особі, яка була допитана (підозрюваному, свідку, потерпілому), вказати місце вчинення злочину, розповісти про цю подію, супроводжуючи у певних випадках свою розповідь демонстрацією своїх дій чи дій інших осіб. При цьому для наочності й ілюстративності використовують манекени, макети предметів, інші матеріальні моделі. Слідчий зіставляє відомості, отримані під час перевірки, з реальною обстановкою на місці та з раніше одержаними показаннями й іншими доказами.

Метою цієї статті є виявлення ролі та специфіки використання методу криміналістичної реконструкції під час перевірки показань на місці та розроблення на цій основі практичних рекомендацій для слідчих органів України.

У теорії криміналістики питання використання методу криміналістичної реконструкції під час перевірки показань на місці залишається недостатньо дослідженим. Окремим аспектам цієї проблематики присвячені роботи відомих учених-криміналістів Р. Белкіна, О. Леві, І. Лузгіна й інших. При

цьому реконструкція розглядається в основному як захід, що передуює проведенню цієї слідчої дії [1, с. 134; 2, с. 11; 3, с. 83]. У той самий час у криміналістичній літературі реконструкція як елемент тактики перевірки показань на місці практично не висвітлюється.

Дискусійним залишається питання про значення методу криміналістичної реконструкції при перевірці показань на місці. Так, одні науковці розглядають її як захід, що передуює проведенню цієї слідчої дії [1, с. 134, 2, с. 11; 3, с. 83]. Так, Р. Белкін вважає, що реконструкція є початковим етапом або умовою, тактичним прийомом перевірки показань на місці, внаслідок чого результати реконструкції не мають доказової цінності [4, с. 239]. Інші автори відносять її до змісту перевірки показань на місці. В. Куванов зазначає, що при проведенні цієї слідчої дії можна застосувати реконструкцію обстановки, яка здійснюється саме особою, показання якої перевіряються, для перевірки того, чи обізнана вона з цією обстановкою [5, с. 58]. З наведеною точкою зору, на нашу думку, слід погодитися. Така реконструкція має сенс, зокрема, у випадках, коли до моменту проведення перевірки показань обстановка на місці зазнала змін. Наступне порівняння результатів реконструкції з даними, отриманими в процесі огляду місця події, з іншими доказами дозволяє перевірити поінформованість підозрюваного про обстановку на місці, де було вчинено злочин. Отже, у зазначеному випадку результати реконструкції мають цілком самостійне значення. При цьому процес реконструкції охоплюється безпосередньо змістом перевірки показань на місці.

Аналіз криміналістичної літератури та матеріалів слідчої практики дозволив виділити такі види криміналістичної реконструкції, що використовуються під час перевірки показань на місці:

- реконструкція ситуації події (матеріальної обстановки місця події, механізму взаємодії учасників події);
- реконструкція окремих предметів;
- речовинна реконструкція зовнішнього вигляду людини.

При цьому реконструкція ситуації події може охоплювати різновиди: відтворення первісного розташування предметів у просторі; відтворення розташування учасників події; реконструкція окремих дій учасників. Заслугує на увагу можливість здійснення реконструкції ситуації під час перевірки у двох формах: речовинній і графічній. Так, у криміналістичній літературі рекомендується з метою перевірки поінформованості запропонувати особі, показання якої перевіряються, описати обстановку на місці «з випередженням» [6, с. 283]. Суть цього тактичного прийому полягає в тому, що ознаки окремих об'єктів на місці пояснюються підозрюваним заздалегідь, тобто до того, як учасники слідчої групи зможуть їх спостерігати. М. Хлинцов вважає такий спосіб дії ефективним для перевірки поінформованості особи, показання якої перевіряються, в обстановці на місці події [7, с. 82]. На нашу думку, доцільно запропонувати підозрюваному зобразити просторове розташування предметів графічно, наприклад, на схемі. Внаслідок цього у слідчого з'явиться можливість порівняти цю інформацію з наявною обстановкою після прибуття в пункт, указаний підозрюваним.

Окремі автори вважають, що реконструкція відіграє домінуючу роль при перевірці показань на місці. Так, І. Лузгін розглядає перевірку показань на місці як одну з форм ситуаційної реконструкції [8, с. 43]. Дійсно, відтворення ситуації (матеріальної обстановки місця події, механізму взаємодії людей) може в окремих випадках становити зміст цієї слідчої дії. При цьому, на відміну від слідчого експерименту, реконструкція при перевірці показань на місці провадиться саме особою, показання якої перевіряються, і в місці, де відбувалася подія. Результат реконструкції фіксується в протоколі та може в подальшому використовуватися, наприклад, для порівняння з протоколами перевірок показань на місці інших підозрюваних.

Перевірка показань підозрюваного (потерпілого, свідка) на місці події пов'язана з оціночною діяльністю слідчого. При перевірці показань на місці оціночній діяльності слідчого притаманна специфіка, яка, на нашу думку, пов'язана, насамперед, із тим, що такої

оцінки зазнає уявна модель події на підставі показань особи, які перевіряються. Така модель є інформаційно-ймовірнісною, оскільки за змістом вона представлена даними, які необхідно уточнити та перевірити. За своєю структурою вона складається із взаємозалежних чуттєво-наочних образів уже сприйнятих елементів обстановки та логічних побудов. Якщо слідчий раніше не сприймав обстановки місця події, де проводиться перевірка, то на підґрунті одних лише показань відтворити модель злочинної події достатньо складно. При проведенні перевірки показань слідчий сприймає реальне місце, предмети, сліди, а також пояснення та дії особи, показання якої перевіряються. При цьому уявна модель доповнюється сприйнятими образами справжньої обстановки, а також поясненнями та діями цієї особи. Відбувається поступовий перехід від моделі інформаційно-ймовірнісної до моделі інформаційно-достовірної. Одночасно слідчий зіставляє отриману інформацію з уявною моделлю події, що перевіряється. В результаті остання оцінюється з точки зору відповідності дійсній обстановці на місці події. Протиріччя, неточності та незрозумілості в показаннях усуваються. Таким чином, перевірка уявної моделі полягає в усуненні з неї інформації, що не відповідає обстановці на місці, та відновленні моделі знову отриманою інформацією.

На нашу думку, реконструкцію ситуації при перевірці показань на місці не можна розглядати як окремий тактичний прийом. Існує необхідність формування системи тактичних прийомів, спрямованих на відтворення тих чи інших елементів ситуації досліджуваної події (наприклад, її матеріальної обстановки, механізму взаємодії учасників). *Система тактичних прийомів* – це впорядкована сукупність (комплекс) взаємозалежних і взаємозумовлених тактичних прийомів, що мають цільову спрямованість і вибірковість у процесі її реалізації [9, с. 91]. Саме завдяки цілісності та взаємозв'язку окремих тактичних прийомів у системі остання здатна забезпечити реалізацію кінцевої мети реконструкції – перевірку показань підозрюваного. Так, у ситуації, коли в показаннях підозрюваного є відомості, що вказують на можливість виявлення у певному місці «знарядь злочину» (якщо раніше вони не були виявлені), може бути застосована система тактичних прийомів, спрямована на уточнення цього місця. Реалізація мети такої системи тактичних прийомів залежить від позиції підозрюваного, його згоди або незгоди уточнити місце, де можуть знаходитися речові докази. Залежно від цього в рамках системи, спрямованої на уточнення місця можливого виявлення «знарядь злочину», можуть бути

сконструйовані дві підсистеми тактичних прийомів.

Якщо підозрюваний згоден уточнити місце знаходження «зброя злочину», рекомендується підсистема, що складається з таких тактичних прийомів: постановка уточнюючих запитань про розміщення місця знаходження «зброя злочину»; поєднання розповіді з показом підозрюваним цього місця; аналіз виявлених предметів, слідів; поєднання розповіді та демонстрації підозрюваним окремих дій.

У лісопосадці знайдено труп громадянки Е. При огляді на шії трупа виявлена глибока різана рана. Підозрюваний О. на допиті зізнався у вчиненні вбивства Е. і розповів, що між ним і потерпілою після розпиття спиртного відбулася сварка, під час якої О. перерізав ножом їй горло. Під час перевірки показань на місці О. вказав місце, де він учинив вбивство, і місце, куди викинув зброя злочину (ніж). У вказаному О. місці було знайдено ніж із слідами крові [10, с. 74–79].

Якщо підозрюваний відмовляється показати місце знаходження «зброя злочину», пропонується застосувати підсистему, що складається з таких тактичних прийомів: постановка уточнюючих запитань про розміщення місця знаходження «зброя злочину»; аналіз відповідей підозрюваного з метою визначення розшукуваного місця; спостереження за поведінкою підозрюваного; уявне моделювання перевірочних обставин події з метою визначення розшукуваного місця.

Розглянемо окремі тактичні прийоми, що входять у наведену підсистему. У криміналістичній літературі зазначалося про можливість використання при перевірці показань на місці такого тактичного прийому, як «аналіз відповідей особи, показання якої перевіряються» [11, с. 14]. Останній засновано на методі аналізу, що є необхідним елементом методу порівняння, у перебігу якого виділяються ознаки, властиві порівнюваним об'єктам, пізнаються їх зміст і значення [4, с. 194]. У поясненнях і діях допитаної особи слідчий виділяє інформацію про обстановку, об'єкти, сліди на місці вчинення злочину, необхідну для їх виявлення.

Якщо підозрюваний відмовляється вказати місце, де знаходяться «зброя злочину», доцільно застосувати уявне моделювання перевірочних обставин події. У науково-практичній літературі моделювання розглядається як метод пізнання, використовуваний при розслідуванні злочинів [1, с. 51]. Якщо моделювання застосовується як спосіб дій, спрямований на одержання доказів при проведенні слідчої дії, то його необхідно розглядати як тактичний прийом. Цей тактич-

ний прийом огляду місця події дозволяє встановити нові факти, виявити невідповідності між уявною моделлю події та тим, що було справді виявлено на місці злочину [9, с. 148]. На нашу думку, моделювання при перевірці показань на місці необхідно розглядати не як метод пізнання, а як тактичний прийом, що дозволяє знайти розшукуване місце за допомогою особи, показання якої перевіряються. Моделюючи обставини події, слідчий подумки відтворює загальну картину вчинення злочину з метою перевірки правильності фактичних даних, що містяться в показаннях, які перевіряються. Одночасно він спостерігає наявну обстановку. Тому уявна модель обставин події створюється з урахуванням обстановки, в якій відбувалося вчинення злочину. На підставі моделі досліджуваної події слідчий може ставити запитання, що дозволяють одержати інформацію про те, де може знаходитися розшукуване місце.

Заслужує на увагу тактичний прийом під назвою «макетування» [12, с. 188–189; 13, с. 65]. Макетування полягає у реконструкції речової обстановки, яка провадиться особою, показання якої перевіряються, для перевірки її поінформованості про обстановку місця, де було вчинено злочин. Перед початком перевірки слідчий у присутності понятих цілком або значною мірою змінює обстановку, про що особа, показання якої перевіряються, обов'язково попереджається [5, с. 58; 14, с. 25]. Потім ця особа відновлює обстановку в тому вигляді, який та мала на момент вчинення злочину. У криміналістичній літературі рекомендується при показі підозрюваним місця події та стану обстановки використовувати трафарети, тобто умовні зображення відповідних предметів [5, с. 58]. Пізнавальне значення зазначеного тактичного прийому полягає в тому, що отримані таким чином відомості про стан обстановки в момент вчинення злочину, зіставлені з наявними в розпорядженні слідчого даними про первісну обстановку, дозволяють виявити так звану причетну поінформованість особи, показання якої перевіряються [15, с. 124].

У психологічній літературі макетування взагалі розглядається як необхідний компонент відновлення обстановки, що сприяє виникненню асоціативних зв'язків в особи, показання якої перевіряються [16, с. 106]. Однак викликає сумнів правомірність внесення змін в обстановку перед початком її реконструкції. Перевірка показань на місці полягає в їх зіставленні з обстановкою, яка сприймається в тому вигляді, який вона має на момент проведення слідчої дії. Вважаємо, що спеціальна зміна обстановки може негативно вплинути на процес упізнання обстановки особою, показання якої перевіряються, при-

звести до помилок і плутанини у спогаді обставин або мати навідний характер. Відновлення первісного розташування предметів у просторі доцільно проводити, коли обстановка до моменту проведення цієї слідчої дії зазнала суттєвих змін.

При оцінці результатів реконструкції обстановки, проведеної підозрюваним, необхідно враховувати можливість неправдивих результатів реконструкції. Тому, на нашу думку, така реконструкція при перевірці показань на місці може застосовуватися лише у випадках, коли є дані про первісний стан обстановки, з якими можна порівняти результати реконструкції, або необхідні відомості передбачається одержати під час проведення інших слідчих (розшукових) дій. Якщо доказова інформація, якою оперує слідчий, суперечить реконструйованим елементам обстановки, то доцільно звернути увагу підозрюваного на цю невідповідність.

У криміналістичній літературі зазначається можливість використання при проведенні перевірки показань на місці реконструкції окремих предметів [5, с. 58]. Така реконструкція необхідна при демонстрації підозрюваному стану обстановки та способу вчинення окремих дій, якщо справжні предмети відсутні або їх застосування уявляється небезпечним для учасників слідчої дії. Зокрема, ними можуть бути знаряддя вчинення злочину, предмети злочинного посягання, інші об'єкти, що могли безпосередньо вплинути на вчинення учасниками події окремих дій.

При демонстрації особою, показання якої перевіряються, окремих дій може використовуватися речовинна реконструкція зовнішнього вигляду людини. Така реконструкція полягає у відтворенні на манекені (муляжі) зовнішніх ознак людини – її статури, росту, ваги тощо [12, с. 125]. Реконструкція зовнішнього вигляду необхідна у випадках, коли участь статиста в демонстрації підозрюваним окремих дій неможлива, оскільки небезпечно для життя (коли він демонструє, яким чином було вчинено напад на потерпілого, заподіявалися тілесні ушкодження тощо).

Стаття надійшла до редакції 26.05.2015 р.

Статья посвящена исследованию возможностей использования метода криминалистической реконструкции при проверке показаний на месте, анализу значения метода криминалистической реконструкции и тактических приемов, основанных на этом методе.

The article is devoted to the research of possibilities of the use of a method of criminalist reconstruction at verifying testimony at the crime scene. The importance of criminalist reconstruction at carrying out of this investigatory action and tactical receptions based on this method are examined.

Висновки

Криміналістична реконструкція використовується як один із методів, що реалізують мету слідчої дії – перевірку показань підозрюваного (потерпілого, свідка) на місці події. Реалізація методу реконструкції відбувається через застосування тактичних прийомів та їх систем залежно від ситуації і конкретних завдань слідчої (розшукової) дії.

Список використаних джерел

1. Лузгин И. М. Расследование как процесс познания. – М., 1969. – 177 с.
2. Белкин Р. С. Теория и практика следственно-го эксперимента. – М., 1959. – 171 с.
3. Белкин Р. С. Эксперимент в следственной, судебной и экспертной практике. – М., 1964. – 223 с.
4. Белкин Р. С. Собирание, исследование и оценка доказательств: Сущность и методы. – М., 1966. – 293 с.
5. Куванов В. В. Реконструкция при расследовании преступлений. – Караганда, 1978. – 64 с.
6. Ратинов А. Р. Судебная психология для следователей. – М., 1967. – 289 с.
7. Хльницов М. Н. Проверка показаний на месте. – Саратов, 1971. – 119 с.
8. Лузгин И. М. Реконструкция в расследовании преступлений. – Волгоград, 1981. – 59 с.
9. Шенітько В. Ю. Теория криминалистической тактики. – Х., 2002. – 349 с.
10. Слідча практика України. – Х., 2003. – Вип. 3. – С. 74–79.
11. Шенітько В. Ю. Відтворення обстановки і обставин події: сутність, зміст, тактика // Слідча практика України. – Х., 2009. – Вип. 7. – С. 7–14.
12. Белкин Р. С. Криминалистическая энциклопедия. – М., 2000. – 334 с.
13. Цытарский Я. Г. Некоторые приемы реконструкции на месте происшествия для воспроизведения обстановки и обстоятельств события // Криминалистика и судебная экспертиза. – К., 1965. – Вип. 2.
14. Леви А. А., Цытарский Я. Г. Применение метода реконструкции при расследовании преступления. – М., 1975. – 49 с.
15. Шейфер С. А. О познавательной сущности и пределах применения проверки показаний на месте // Вопросы борьбы с преступностью. – М., 1978. – Вип. 28. – С. 116–133.
16. Коновалова В. Е. Правовая психология. – Х., 1997. – 160 с.

